

Dokuz Eylül Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Felsefe Bölümü

EPISTEMOLOJİ/BİLGİ FELSEFESİ

Ders Notları

-Taslak-

Doç. Dr. Doğan Göçmen

Dersin Başlığı Üzerine: Bilgi Felsefesi ve Epistemoloji Kavramları

Türkçe’de “Bilgi Felsefesi” olarak yeniden verdiğimiz (karşılıdığımız) kavram, Avrupa dillerinde, örneğin İngilizce’deki karşılığı “Epistemology”dır, Almanca’daki karşılığı, “Epistemologie” ve Fransızca’daki karşılığı ise “l’Épistémologie”dir. Türkçe’de sıkça Fransızca telaffuzdan hareketle “Epistemoloji” de denir? Her ne kadar “Bilgi Felsefesi” kavramı ve “Epistemoloji” birebir aynı anlama gelmese de Türkçe’de bu kavramlar aynı anlamda kullanılır.

Almanca’da “Epistemologie” kavramı daha nadir kullanılır. Bunun yerine daha çok Kantçı geleneğin ürettiği “Erkenntnistheorie” (“Bilgi Edinim Teorisi”) kavramı kullanılır. Fakat ikisi de aynı anlamda kullanılır.

İngilizce’de de aynı anlamda kullanılan iki farklı kavram vardır. Bunlar; “Theory of Knowledge” (Bilgi Teorisi) ve “Epistemology” kavramlarıdır. Almanca’da olduğu gibi İngilizcede de bu kavramlar aynı anlamda kullanılır. Fransızca’da durum, en azından 20. yüzyıl açısından biraz farklıdır. Biraz açalım.

Fransızca’da hem “l’Épistémologie” hem de “Théorie de la connaissance” (“Bilgi Edinim Teorisi”) kavramları vardır. Fakat bu kavramlar en azından 20. yüzyılda 1930’lardan itibaren aynı anlamda kullanılmamıştır.

Fransızca’da “l’Épistémologie” kavramıyla tanımlanan felsefi disiplin, *teker teker* bilimleri, bilimsel kavramların oluşumunu ve değişimini, bu kavramların bilimden bilime farklılaşmasını, bilimsel alanın oluşumunu, bilimlerin birbirini takip eden köklü değişimler sonucu hangi kurallara göre yeniden örgütlediğini ve bilimlerin pratiklerinde kendi yöntemlerinin bilincine nasıl vardığını araştırır ve inceler. Yani “l’Épistémologie”, bilimin ve bilginin özü ile ilgili “bilimin neliği” ve “bilginin neliği” ile ilişkili soruları inceleme konusu yapmaz. Burada söz konusu olan, epistemolojik çokluktur. Çokluğun birlik sorunu nedir, nasıl şekillenir? Bu sorular “l’Épistémologie”yi ilgilendirmez (Bkz.: A. Noiray, La Philosophie, Paris 1969). Diğer bir deyişle “l’Épistémologie”, bilgi ediniminin ilkesel olarak olanaklı olup olmadığı sorusunu, analitik olarak incelemelidir.

Buna karşın “Théorie de la connaissance” (“Bilgi Edinim Teorisi”) dönemsel bilgi biçimleriyle ve bunların dünyayı kavramak üzere geliştirdiğimiz düşünsel araçlar (kavramlar, yöntemler, teknikler) üzerindeki etkisiyle ilgilenmelidir. Ancak son yıllardaki eğilim, Fransızcadaki kavramsal ayrımın da ortadan kalkması

yönündedir. “Épistémologie” de “Bilgi Edinim Teorisi” de (“Théorie de la connaissance” da) bilgiyi ve bilgi edinimini ilgilendiren sorularla ilgilenmeye başlamışlardır. Yani, kısacası, Fransızca’da da her iki kavram da aynı şeyi betimlemek için kullanılmaktadır.

Türkçe’ye bazen “Bilgi Felsefesi”, bazen “Epistemoloji” olarak aktardığımız kavramın kökeninde Türkçe’de olduğu gibi diğer dillerde aynı bilimi betimlemek üzere kullanılan kavramın kökeninde de İngilizce “Epistemology” kavramı vardır. Bu kavramın bir felsefi disiplini tanımlamak üzere kullanılması aslında çok yenidir. Bu kavram, 18. ve 19. yüzyıl İskoç filozofu James Frederick Ferrier (1808 – 1864) tarafından Alman Filozofu Johann Gottlieb Fichte’nin (1762 – 1814) *Wissenschaftslehre* (*Bilim Öğretisi* ya da *Bilim Teorisi*) adlı kuramsal-felsefi başyapıtını İngilizce’ye çevirmek için, eski Yunanca ἐπιστήμη (*epistēmē*) ve λόγος (*logos*) kavramlarından türetmiştir.

ἐπιστήμη (*epistēmē*), “bilgi”, “bilgi edinimi” ve “bilim” anlamına gelmektedir. λόγος (*logos*), son derece çok anlamlı ve karmaşık bir kavramdır. Konumuz bağlamındaki anlamı, teori (kuram), “öğreti”, “öğrenim” anlamına gelmektedir.

Bu bakımından epistemoloji, kavram olarak 1856 yılından beri kullanılmaktadır. Bu, kavramın ne kadar genç olduğuna işaret ediyor. Kavramın gençliği aynı zamanda bir felsefi disiplin olarak Epistemoloji’nin de çok genç bir disiplin olduğuna işaret ediyor.

Söz konusu felsefi alt disiplini tanımlamak üzere benim Almanca “Erkenntnistheorie” ve Fransızca “Théorie de la connaissance” kavramlarını Türkçe’ye “Bilgi Edinim Teorisi” olarak çevirmem sonucu Türkçe’de birbiriyle yarışan üç kavram oluşmuş durumda. Bunlar; bir: “Bilgi Felsefesi”, iki: “Epistemoloji” ve son olarak -üç: “Bilgi Edinim Teorisi”. Dediğim gibi; “Bilgi Felsefesi” ve “Epistemoloji” kavramları Türkçe’de aynı şeyi betimlemek üzere yan yana kullanılmaktadır. “Bilgi Edinim Teorisi” kavramını, Almanca “Erkenntnistheorie” ve Fransızca “Théorie de la connaissance” kavramlarını Türkçe’ye “Bilgi Edinim Teorisi” olarak çevirmek suretiyle dilimize yeni bir kavram daha taşımış oluyoruz.

Şimdi bu kavramlar üzerinde duralım ve bunlardan söz konusu felsefi disiplini tanımlamak için benim açımdan hangi kavramın daha elverişli olduğuna bu kavramları karşılıklı teraziye vurarak karar verelim.

İngilizce “Theory of Knowledge” kavramında olduğu gibi Türkçe’de kullandığımız “Bilgi Teorisi” ya da “Bilgi Felsefesi” kavramları, bilgi öznesinin varlığını zorunlu kılmayan kavramlardır. Örneğin teorileştirilmiş veya felsefi düzeye taşınmış bilgi ölü bilgi olabilir, unutulmuş bilgi olabilir, kütüphanelere depolanmış ansiklopedik ya da daha geniş anlamda kitabi bilgi olabilir. Buna karşın “Bilgi Edinim Teorisi” kavramı bilginin edinilebilmesi için aktif/etkin öznenin varlığına ve gerekliliğine işaret ediyor. Bilgi de zaten aktifleştirilebildiği/kullanılabildiği oranda bilgidir. (*Almanya’da kuduzdan ölüm olayı*) Bu nedenle eğer bilgiyi ve bilginin kazanım ve kullanım süreçleri betimlenmek için, yani eğer aynı zamanda bilgi öznesinin faal etkinliğini vurgulamak için bir üst başlık (kavram) aranıyorsa, “Bilgi Edinim Teorisi” kavramı en doğrusu olacaktır.

Fakat hemen karar vermeyelim. Günlük hayattan alışık olduğumuz, çok düşünmeden/tartmadan genellikle yanlış/kötü/istenmeyen sonuçlara götüren içgüdüsel (*intuitive*) karar verme yöntemine başvurmak yerine biraz daha düşünelim, kavramlarımıza düşüncemizde (onları karşılıklı tartarak) iyice açıklık kazandırdıktan sonra karar vermeye çalışalım. Bu amaçla gündemimizdeki kavramları teker teker gözden geçirelim. Böylelikle kavramları da birbiriyle ilişkilendirmeye ve yaygın olan kavram kargaşasını gidermeye çalışalım. İsterseniz önce “Bilgi Felsefesi” ve “Bilgi Teorisi” kavramlarında kullanılan iki kavramı, *felsefe* ve *teori* kavramlarını birbiriyle ilişkili olarak tartışalım.

Görebildiğim kadarıyla diğer birçok dilde olduğu gibi Türkçe’de de “teori” (“kuram”) kavramı en sık iki bağlamda kullanılmaktadır.

Bunlar; *birincisi*: eylem kuramı çerçevesinde teori kavramı “pratik” (“edim”, “eylem”) kavramıyla birlikte kullanılır. *İkincisi*; bilimsel araştırma kuramı çerçevesinde “empiri” kavramıyla ilişkili olarak kullanılır. Bunları biraz açalım.

Birincisi: Türkçe’de günlük dilde ve yaşamda daha çok bunların karşıtlığı vurgulanır (düalist yaklaşım). Fakat bu iki kavramı, yapılan aynı şeyin farklı biçimlerinin dile getirilmesi için kullanılması gerekmektedir. Teori bir pratik ve pratik bir kuram biçimidir.

Eğer teori, eylemin aklımızda düşünülmesi ve tasarlanması ve eylemden sonra yeniden düşünülmesi ise, pratik eylemin düşünsel eylemde devam ettiğinden hareket edebiliriz. O halde “teori” (“kuram”) düşünsel bir eylem biçimidir. Pratik eylemi düşünür, tasarlar, pratik eyleme bir perspektif sunar. Fakat her düşünsel eylemin kökeninde (doğrudan veya dolaylı) pratik bir neden vardır.

Eğer pratik, teorik olarak düşünülen, tasarlanan ve tartılanın “hayata geçirilmesi” ise, düşünsel eylemin pratik eylemde devam ettiğini pekâlâ ileri sürebiliriz. Pratik eylemde düşünsel eylem en az iki biçimde mevcuttur. *Bir*; önceden düşünülmüş ve tasarlanmış olarak; *iki*; teoriyi hayata geçirirken teorinin her bakımdan yeniden ve yeniden gözden geçirilmesi olarak.

O halde teori ve pratik ilişkisini, karşıtların/farklıların birbirini tamamlayan birliği olarak kavramak gerekir.

İkincisi: teori kavramı diğer dillerde olduğu gibi empiri kavramıyla birlikte kullanılır. Burada söz konusu olan daha çok bilimsel araştırmadır ve konumuz bağlamında bizi özellikle ilgilendiren anlamıdır. Tam olarak söyleyecek olursak; teori kavramı empiri kavramıyla ilişkili olarak kullanıldığında, bu, en az iki işlevi kapsar: empirik araştırmaya yön veren, kuramsal ve pratik araçlarını belirleyen, gözden geçiren ve düzenleyen yöntemi ve empirik araştırma sonucu elde edilen ürünü kavramlaştırıp sistematik olarak düzenlemeyi.

Burada teoriye ilişkin söylediklerimiz bize teorinin pratik ve empiri ile az çok doğrudan ilişkili olduğunu gösteriyor. O halde teori kavramı söz konusu olduğunda aklımıza ilk gelen pratik ve empiridir, pratiğin ve empirinin kuramsal olarak hazırlanması ve pratiğin ve empirinin kuramlaştırılmasıdır.

Şimdi “felsefe” kavramına dönelim. Felsefe de elbette düşünsel bir eylem biçimidir. Diğer bir ifadeyle felsefe de teoridir. Fakat nasıl bir teoridir? Bu soru, doğrudan felsefenin ne olduğu sorusunu içermektedir. Konuya açıklık getirmek ve sorumuzu yanıtlamak için, felsefenin neyle çalıştığına bakmak gerekir. Felsefe en başta “mantık” olarak adlandırdığımız felsefi disiplini içerir ve yukarıda betimlediğim anlamda teoriden farklı olarak sadece kavramlarla çalışır. Bu açıdan bakınca felsefe teorinin teorisi (meta teori) olarak görülebilir. Pratiğe ve empiriye en yakın olan ahlak felsefesi, siyaset felsefesi sosyal felsefe gibi alan/disiplin felsefeleri bile (bir alanla ya da disiplin ile sınırlı olsa dahi) kuramın kuramıdır.

Şimdi bu kısa felsefe tanımımızı, yukarıda teori kavramına ilişkin söylediklerimiz ışığında anlamlandırmaya çalışalım. Yukarıda belirttiğim gibi teori deyince biz bundan genellikle pratik ve empiri ile az çok doğrudan ilişkili düşünsel eylemi kastediyoruz. Biraz önce belirttiğim gibi, felsefe de düşünsel bir eylemdir. Peki, düşünsel bir eylem olan felsefe, düşünsel bir eylem olan teoriden hangi bakımdan ayrılmaktadır? Bu soruya verilebilecek en doğrudan yanıt: “soyutlama düzeyi bakımındandır” olabilir. O halde şimdi yukarıda sorduğumuz soruya dönebiliriz. Soruyu tekrar formüle edelim: “Bilginin nelliğini”, araçlarını ve süreçlerini

konu edinen felsefi disiplin için “Bilgi Teorisi” kavramı mı, yoksa “Bilgi Felsefesi” kavramı mı daha uygundur? İlk bakışta “Bilgi Felsefesi” kavramı daha kapsamlı gibi görünmektedir ve bu nedenle söz konusu disiplin için başlık olarak sanki “Bilgi Felsefesi” kavramı daha uygun gözükmektedir.

Fakat konumuz bağlamında iki ayrıntıya dikkat etmemiz gerekmektedir. Bunlardan ilki, bilginin ne olduğu ve bu bağlamda “teori” kuramının nasıl bir anlam aldığına ilgilendirmektedir. Diğeri, başlık aradığımız disiplin için uluslararası alanda hangi başlığın seçildiği ile ilgilidir.

Birincisi; eğer teori, konusunun düşünsel düzeyde devam etmesi ise, bilgi teorisi kavramında düşüncede devam eden, bilgidir. Peki, bilgi nedir? Bilgi ancak nesnesinin neliğini, yani özüne dair olanın ne olduğunu oraya koyabildiği/kapsayabildiği oranda bilgidir. Yani bilgi zorunlu olarak teoriktir. En pratik bilgi dahi teorik olmak zorundadır. Aksi takdirde söz konusu şeyin bilgi olması mümkün değildir. Bu durumda şöyle bir sonuca ulaşıyoruz gibi: “bilgi teorisi” dediğimizde, biz bunla aslında teorinin teorisini (meta teori) kastediyoruz. Fakat yukarıda yaptığımız felsefe tanımına göre felsefe de teorinin teorisidir. Böylelikle gördüğümüz gibi ilksel olarak bilgiyi konu edinen felsefi disipline “bilgi teorisi” de denebilir, bilgi felsefesi de. Fakat bilgi felsefesi kavramı sanki daha üşütün, daha derin çağrışımlara sahipmiş gibi geliyor.

İkincisi; fakat söz konusu felsefi disipline başlık seçerken dikkat etmemiz gereken başka bir ayrıntı daha var. Dünya küçülüyor, üniversiteler ve dolayısıyla felsefi disiplinler dünya çapında birbiriyle ilişkilendiriliyor. Bütün dünya da söz konusu disipline Yunanca kökenli “Epistemoloji” başlığı veriliyor. Eğer söz konusu felsefi disipline başlık seçilirken bu dikkate alınacak olursa “Bilgi Teorisi” ve/veya “Bilgi Felsefesi” yerine “Epistemoloji” tercih edilebilir.

Yukarıdaki tartışmalarımız bağlamada bir yere yerleştirmemiz gereken son bir kavram kaldı: “Bilgi Edinim Teorisi”. Yukarıda işaret ettiğim gibi bu kavram doğrudan aktif bilgi edinim sürecine işaret ediyor ve dolayısıyla bilgi öznesini de içeriyor. Buna karşın diğer kavramlarda (epistemoloji, bilgi teorisi, bilgi felsefesi) düşünsel nesnellik (genel geçerlilik) amaçlandığı için öznellik soyutlama yoluyla dışarıda bırakılmış bulunuyor. Bu durumda ne yapacağız kanımca son derece önemli olan bu kavramdan vaz mı geçeceğiz, kavramlar kataloğumuzdan dışlayacak mıyız? Kanımca hayır. Zira eğer “Bilgi Edinim Teorisi” aynı zamanda bilgi öznesini aktif bir şekilde bilgi edinirken betimliyor, bu kavramı, pratik ve empiri bağlamında son derece anlamlı bir şekilde kullanabiliriz. Zira tam da pratik ve empiri bağlamında kullandığımız teori kavramında özne etkin olarak hep göz önüne alınmaktadır.

Toparlayacak olursak; yukarıda saydığımız üç kavram (epistemoloji, bilgi teorisi, bilgi felsefesi) anlamlı bir şekilde kendisine bilginin neliğini konu edinen disipline başlık olarak seçilebilir. Yukarıda andığım dördüncü kavram (bilgi edinim teorisi) doğrudan pratik ve empiri bağlamını ilgilendiren süreçler için kullanılabilir.